

Nechutová, Jana

Jak jsme se učili latinsky s Alexandrem de Villa Dei

Graeco-Latina Brunensia. 2009, vol. 14, iss. 1-2, pp. [157]-168

ISBN 978-80-210-5000-6

ISSN 1803-7402 (print); ISSN 2336-4424 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114967>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA NECHUTOVÁ (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO)

JAK JSME SE UČILI LATINSKY S ALEXANDREM DE VILLA DEI

The treatise deals with Czech annotations in the incunabulum GW 1078 of Moravian Library in Brno (signature AP 142). The incunabulum contains a commented version of a versified handbook of Latin grammar Doctrinale, written by Alexander de Villa Dei. The Czech annotations can be found on the title page of the incunabulum as well as in the text itself – sometimes they refer directly to Alexander's verses, but in most cases they refer to the commentary (Glosa notabilis) written by Gerhard Zupthen from Köln. The use of the handbook in Czech schools of the late Middle Ages is therefore proved again.

V dávné druhé polovině padesátých let minulého století, kdy se latinsky učila jubilanťka a jen chvíli před ní autorka této stati, byla tradice Alexandrových učebnic z počátku 13. století, zvané *Doctrinale*, již dávno hluboce zasutá, ale zasvěcený odborník by byl i tehdy mohl v současných učebnicích latinské gramatiky najít její stopy. To ostatně platí v určité míře dodnes, protože i dnešní začátečník v latinském jazyce se musí leccemus naučit z paměti. Sestoupíme-li ovšem asi o dvě generace hlouběji, na počátek dvacátého století, tehdejší učebnice latinské mluvnice se k Alexandrově metodě, byť nevědomky a jen implicitě, hlásí: ještě např. mluvnice Kořínkova¹ hojně užívala rýmovaných gramatických pouček určených k memorování.² Že se středověcí žáci učili především z paměti, je obecně známo. Lze srovnat např. Alexandrovu informaci o skloňování mužských substantiv na -er s poučkou Kořínkovou.³ Podstatný rozdíl je ovšem v Alexandrově a moderním chápání systé-

¹ *Latinská mluvnice, kterou ku potřebě žáků zvláště nižších a středních tříd gymnasijských sepsal JOSEF KOŘÍNEK, c. k. gymnasijský profesor v Jindřichově Hradci. Praha, 51890 (1. vyd. 1873).*

² Např.: „Mužského jsou vždycky rodu / jména mužův i národů, jako jsou vždy k němu čtena měsíců, řek, větrů jména.“ Známe, dodnes občas s úsměvem citované „Ženy, města, země, stromy / ženská jsou, jakož ostrovy.“

³ *Doctrinale* v. 54–57: „Hinc tamen excipias, quae de *gero* vel *fero* formas. / Crescunt, quae dant *-us*; et adulter erit superandus, / Celtiber atque lacer, liber, socer ac Iber, atque / presbyteri cum Mulcibero memor esse memento.“ Kořínek: „Gener, Mulciber, adulter, / puer, socer, vesper, Liber, / liberi, Celtiber, Iber, / složená též *s fer* a *ger*, / jak na příklad: armiger, / Lucifer a signifer, / drží veskrz *e* před *r*.“

mu jazyka, Alexander vyučuje gramatice např. u substantiv na základě zakončení nominativu, pro moderní mluvnicí je zásadní podoba slovního kmene.

Stará vzpomínka na naše latinské začátky není jediným pojítkem mezi tématem této stati a jubilantkou: docentka Bartoňková je nejen klasickou filoložkou, jejím druhým a rovněž po desetiletí vzdělávaným oborem je totiž bohemistika. Proto ji snad budou zajímat české glosy v prvotisku Alexandrovny učebnice latinské gramatiky.

Alexander pocházel ze severozápadní Francie, z normanského města, dnes Villedieu les Poêles, kde se narodil asi v šedesátých letech 12. století. Byl kanovníkem v Avranches, tam také zemřel, snad ve čtyřicátých letech století následujícího. *Doctrinale* je jeho nejvýznamnějším dílem, bylo určeno mírně pokročilým studentům. Mělo úspěch, velmi se rozšířilo, o čemž svědčí mj. množství jeho rukopisů, chovaných v mnoha evropských knihovnách, a ve školské výuce brzy nahradilo Prisciana. Již záhy vznikaly k *Doctrinale* komentáře, dalo se tak ještě i v 16. století, tehdy se ovšem objevují již i zásadní výhrady ze strany humanistů.⁴ Alexander neušel ironii slavného humanistického pamfletického manifestu *Epistulae obscurorum virorum* (II, 35),⁵ zavrhuje jej, podobně jako veškeré renomované gramatiky pozdního starověku a pak i středověku včetně Isidora ze Sevilly(!), např. münsterský profesor Johannes Murmellius (+ 1519) vícekrát, hodno citace je např.: „Abeat iam barbarus Alexander et barbaram cum sua barbarie repetat patriam!“⁶

Pro představu o podobě Alexandrovny učebnice zde podejme překlad úvodních veršů; přinášejí i plán obsahu díla:

*Chystám se tady napsat pomůcku začátečníkům,
k dílu svých učitelů tak další výklady přidám.
Místo Maximiana⁷ číst mohou studenti nyní
leccos, co autoři staří svým kolegům váhali předat.
Milost Svatého Ducha nechť provází toto mé dílo,
ať mi pomáhá ke konci přivést, co užitek nese.
Učitel musí vzít na vědomí, že nejmladší žáci
nejsou zpočátku schopni vše pochopit, rozumět všemu,
při výkladu pak leccos jim předloží v mateřské řeči:
chlapcům se ujasní mnohé, co přináší učební látka.*

*Nejprve slovní druhy, jež mění se pomocí pádů,
budu tě skloňovat učit, a přístupný výklad si zvolím. (29–363)*

⁴ KIVISTÖ, SARI. 2002. *Creating Anti-Eloquence. Epistulae obscurorum virorum and the Humanist Polemics on Style*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. 12–13.

⁵ S. KIVISTÖ (2002: 66–67).

⁶ S. KIVISTÖ (2002: 88, pozn. 45). Dále srv. S. KIVISTÖ (2002: 225).

⁷ S Maximianem se častěji setkáváme v textech, které podávají informace o školní četbě ve středověku, viz GLAUCHE, GÜNTHER. 1971. *Schullektüre im Mittelalter*. München: Arboe-Gesellschaft.

*Heteroklita, jména různokmenná, jsou na řadě potom, (364–457
 tři stupně přídavných jmen a příslovčí za nimi přijdou, (458–498)
 poté rod podstatných jmen se důkladně probírat bude, (499–693)
 metodou Petra z Rigy⁸ pak kmeny minulých časů, (694–949)
 po nich slovesa defektivní a nepravidelná. (950–1047)
 Čtyři slovesné typy tu předmětem výkladu budou. (1048–1072)
 Potom podle svých sil se zabývám pádovou rekcí, (1073–1368)
 dále syntaxí větnou a různými způsoby vazeb. (1369–1549)
 Nato se student dozví, jak má se to s kvantitou slabik, (1550–2281)
 poučím tedy i o tom, jak vypadá latinský přízvuk. (2282–2360)
 Nakonec, pokud to svedu, i tropy a figury podám. (2361–2638)
 Ačkoli v tomto svém poučení jsem neprobral všechno,
 přec má snad užitek větší než učit se z Maximiana.
 Uč se podle mé knihy, až zvládneš základní prvky;
 Kdo čte mou učebnici, už vyšší nauku zvládá,
 Syntax i stylistiku: má kniha je výtahem z toho.⁹*

Že byl Alexander de Villa Dei znám a že jeho *Doctrinale* užívaly ve 14. a 15. století školy v českých zemích, a to nejen v Praze, o tom podává svědectví žebravá žakovská skladba, vánoční koleda, v níž se mluví o žebřavém životě studentů. Má incipit totožný s počátkem Alexandrova *Doctrinale* – „*Scribere clericulis*“ a je zapsána ve dvou rukopisech 15. stol., v treboňském a vídeňském.¹⁰ Sám text ale s Alexandrovou učebnicí nic společného nemá; v jiné souvislosti je snad zajímavé, že počáteční verše některých strof citují incipity církevních hymnů. Pro rozšíření Alexandrovky učebnice v českých školách není bez významu, že ve vídeňském zápise této žebravé skladby uvádějí její poslední verše místní jméno „Niklosburga“, jež je možno jednoznačně vztáhnout k moravskému Mikulovu: „*Scole sumus incole / non in Mediolano, / ac humiles vestri bivile (?), / sed in Niclosburga;*“¹¹ v dobových pramenech vystupuje toto město jako Nycolspurch,

⁸ Petrus Riga (+ 1209), autor biblického eposu *Aurora – Biblia versificata*; Alexander patrně naráží na jeho méně známý traktát „*De formis praeteritorum*“ (GLEI, REINHOLD V. 2005. „Alexander de Villa Dei.“ In AX, WOLFRAM [ED.]. *Lateinische Lehrer Europas. Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 299).

⁹ Základní prvky – „*Alphabetum minus*“, syntax a stylistiku – „...*maius*“: identifikace obou Alexandrových „alfabet“ je nejistá, dříve se pomýšlelo na Donatovu a Priscianovu gramatiku, dnes převládá názor, že Alexander odkazuje na své vlastní gramatické učebnice: D. REICHLING [ED.] (1893: XXIX–XXXI) – viz pozn. 16, srv. R. V. GLEI (2005: 294–295).

¹⁰ VILKOVSKÝ, JAN. 1932. *Latinská poezie žakovská v Čechách*. Bratislava: Filozofická fakulta University Komenského, 43. FEJFALIK, JULIUS. [ED.]. 1861. *Studien zur Geschichte der altböhmisches Literatur V*. Wien: K. und k. Hof- und Staatsdruckerei, č. 24 (z treboňského rukopisu). Z téhož rukopisu vydal KOPECKÝ, MILAN [ED.]. 1983. *Zbav mne mé tesknoti*. Brno: Blok, 158–163, 220–221 s překladem Rudolfa Mertlíka.

¹¹ Skladba je dále zapsána v rukopise vídeňské Nationalbibliothek 4119, 63v–64v a v pražské kapitulní knihovně K 37 (1232), 25v. J. VILKOVSKÝ (1932) se zabývá určením „in Mediolano“, nikoli výrazem „in Niclosburga“.

Nicolspurg a jsou doloženy také další slabě odlišné varianty.¹² Podle Metoděje Zemka došlo ve druhé polovině 14. století v Mikulově k rozkvětu místní farní školy, kterou v této době spravoval bakalář Jiří Štěpán, mikulovský rodák a absolvent pražské univerzity.¹³

V třeboňském zápise Oldřicha Kříže z Telče rukopisu A 7, podle nějž jsou pořízeny edice uvedené v poznámce 2, se nadto o několik folií dále čte jiná žebravá skladba s incipitem *Summates egregii*,¹⁴ zajímavá pro nás tím, že je zde opatřena nadpisem „*Scribere clericulis paro doctrinale novellis*“, tedy plnou citací počátku Alexandrovy didaktické básně. Ani zde nenacházíme souvislost mezi obsahem této písně a Alexandrova *Doctrinale*.

Odlišný přístup k našemu textu vykazuje jiná vagantská skladba ze 13. stol., tentokrát patrně z německého prostředí: je to parodie, která již svým třetím veršem prozrazuje směr, jímž se hodlá ubírat – „per hoc tempus vernale“, a pokračuje „renunciemus emulis / nostris sevis doctoribus“, v dalších strofách pak aplikuje gramatické pojmy na „virginalis species“, „femininum genus“ atd., např. „quid copula, coniunctio, / quid signat interiectio, / dum miscet cruri crura“...¹⁵ I zde, stejně jako v českých případech, máme před sebou jasný doklad toho, že se ve školách Alexandrova *Doctrinale* běžně užívalo.

Tato svědectví ovšem již byla známa. Cílem této studie je přinést o osudech gramatické učebnice v českém prostředí další informace. *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei vydal v r. 1893 D. Reichling;¹⁶ edici je možno i podle dnešních měřítek a nároků považovat za kritickou. Sama zabírá necelou polovinu rozsahu Reichlingovy publikace, v zevrubném více než třísetstránkovém úvodu podává editor důkladný výklad o Alexandrově životě a díle, o obsahu, stylu, pramenech a dalších osudech *Doctrinale*; zvláštní oddíl úvodní studie tvoří podkapitola „Verbreitung desselben (tj. *Doctrinale*). Handschriften und Drucke, Text und Glossen“. Zde najdeme důkladné informace o veškerých Reichlingovi známých rukopisech a starých tiscích. Představuje celkem 250 rukopisů,¹⁷ pod čísly 180–183 jsou na str. CLVII uvedeny čtyři pražské rukopisy: Národní knihovna Praha, Codex Bibliothecae Univ. Pragensis **V H 32** (*Doctrinale* samostatně), **V F 4** (pou-

¹² Podle laskavého sdělení p. Mgr. Miroslava Svobody, PhD., ředitele Státního okresního archivu v Břeclavi se sídlem v Mikulově, jemuž děkuji i za odkaz k literatuře, citované v následující poznámce.

¹³ ZEMEK, METODĚJ. 1971. „Lichtenštejnové na Mikulově.“ In RICHTER, VÁCLAV – KRSEK, IVO – STEHLÍK, MILOŠ – ZEMEK, METODĚJ [EDS.]. *Mikulov*. Brno: Blok, 76.

¹⁴ J. VILIKOVSKÝ (1932: 57). Vyd. J. FEJFALIK (1861, č. 27), M. KOPECKÝ (1983: 154–168, 220 s překladem R. Mertlíka).

¹⁵ Vyd. LEHMANN, PAUL. [ED.]. 1963². *Die Parodie im Mittelalter*. Stuttgart: Hiersemann; cituje R. F. GLEI (2005: 291–292).

¹⁶ REICHLING, DIETRICH [ED.]. 1893. *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei. Kritisch-exegetische Ausgabe. Mit Einleitung, Verzeichnis der Handschriften und Drucke nebst Registern*. Monumenta Germaniae Paedagogica. Band XII. Berlin.

¹⁷ D. REICHLING (1893: CXXII – Adnotatio).

ze komentář k první části, samostatně), **V F 28** (první část *Doctrinale* s komentářem, samostatně) a **V G 16**, rukopis, k němuž se ještě vrátíme (kodex mixtus, obsahuje celé *Doctrinale* spolu se zápisy dalších gramatických textů). Všechny zřejmě pocházejí z 15. století. Knihovna pražské univerzity chová další rukopisy, jež Reichling nezná: **XIII F 18** ze začátku 15. století s první částí *Doctrinale* a s jejím komentářem (kodex mixtus, obsahuje též Frowinova Antigamerata), dále **III G 21**, na f. 70b-73a jsou jen stručná „Excerpta ex Doctrinali Allexandri de Villa Dei“ (mixtus, přináší dále Liber de quinque clavibus sapientiae, jinak Rudium doctrina, a některé další naučné texty), a **V F 3**, kde se čte na f. 73b-138b „Commentarius in Allexandri de Villa Dei Doctrinalis partem secundam“ (mixtus, má dále komentář ke Graecismu Eberharda z Béthune); dva poslední kodexy vykazují původ z konce 14. století.¹⁸ – Dva rukopisy jsou uloženy v Knihovně pražského hradu, fondy Pražské metropolitní kapituly: **M 155** z konce 15. stol. se dvěma prvními knihami *Doctrinale* (mixtus, též Petrus Hispanus), a **N 17** s první knihou a komentářem k ní (druhá pol. 14. stol., mixtus: Frowinův Antigameratus, dále Disticha Catonis, Jan z Garlandie (?) – Cornutus, a další, i české texty) V ostatních katalozích českých rukopisných knihoven se mi zápisy Alexandrova díla nepodařilo najít. Ale z již zjištěných skutečností vidíme, že Reichlingovo číslo 250 rukopisů není konečné.

Sledujeme-li dále Reichlingův soupis, vidíme, že Alexandrovo *Doctrinale* najdeme ve velkém množství prvotisků a starých tisků. Reichling jich uvádí 267, představuje je v chronologické řadě od počátku sedmdesátých let 15. století do r. 1588, explicitní rozlišení mezi inkunábulemi, paleotypy a starými tisky zde není (do r. 1500 včetně, tedy prvotisků, je tomto soupise 162). Věnujeme zde pozornost prvotisku s Reichlingovým číslem 134 (str. CCXXVI), který je chován též v Moravské zemské knihovně v Brně. V katalogu zpracovaném Vl. Dokoupilem¹⁹ je pod č. 42, 43 a 46, což odpovídá signatuře A P 142. Čtyři části komentovaného *Doctrinale* jsou zde totiž svázané do jednoho svazku, a jedná se o tři samostatné prvotisky, vytištěné u Antona Kobergera v Norimberku v rozmezí 1497–1498. Dokoupilovo č. 42, obsahující první část učebnice, odpovídá číslu v Gesamtkatalog der Wiegendrucke GW 1078; č. 43 obsahuje druhou část a v GW má č. 1113, č. 46 obsahuje třetí a čtvrtou část „Doctrinale“ a v GW mu odpovídá č. 1201. Do jednoho svazku spojené „Doctrinale“ je v těchto třech tiscích nadepisováno vždy s uvedením čísla příslušné části jako „Doctrinale cum commento“ (event. „Glossa notabilis“); u prvních dvou částí je uveden jako autor Gerardus Zupthaniensis,²⁰ u posledního segmentu, obsahujícího třetí a čtvrtou část Alexandrovy učebnice,

¹⁸ Údaje podle TRUHLÁŘ, JOSEF. 1905, 1906. *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c.r. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. Pragae: Regia societas scientiarum Bohemica. Reichling ještě neměl Truhlářův katalog k dispozici.

¹⁹ DOKOUPIL, VLADISLAV. 1970. *Soupis prvotisků z Universitní knihovny v Brně*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 32, 33.

²⁰ Tuto glosu či komentář, známý pod titulem „Glosa notabilis“, sepsal kolínský profesor Gerhard von Zupthen v r. 1488. Ani ona i se svým autorem neušla kritice humanistů, mj. v *Epistolae obscurorum virorum* a u Mummellia, srv. S. KIVISTÖ (2002: 78–79, 225 pozn. 29).

čteme jen „cum commento valde utili“.²¹ – V Reichlingově předmluvě k edici je na str. CCXXVI tento celek tisků (pars I, pars II, pars III–IV) *Doctrinale* veden pod jedním již uvedeným číslem 134, datován 1497–98 a pojímán jako jediný prvotisk. Brněnský exemplář nebyl Reichlingovi znám, stejně jako jej neuvádí Gesamtkatalog der Wiegendrucke (v exempláři Gesamtkatalogu, s nímž pracuje MZK, je u příslušných zde již uvedených čísel dopsána brněnská signatura rukou, zřejmě Vl. Dokoupila).

Že byl prvotisk v českém vlastnictví, ukazuje již při prvním nahlédnutí vlastnická poznámka psaná rukou 18. století umístěná nahoře vpravo na prvním foliu za titulním listem „Conventus S. Thomae Brunae“. To vypovídá a o jeho příslušnosti ke sbírce prvotisků augustiniánů na Starém Brně (konvent sv. Tomáše zde byl založen v polovině 14. století), jež se v r. 1950 dostala do fondu Moravské zemské knihovny (Univerzitní knihovny) v Brně. Rukou 16. století, zřejmě jeho první poloviny, je pak výrazně poznamenán nejprve titulní list. Kolem tištěného titulu „Prima pars Doctrinalis Alexandri cum sententiis notabilibus et vocabulorum lucida expositione nonnullisque annexis argumentis“ je větší množství latinských zkoušek pera, většinou bez vztahu ke gramatickému obsahu knihy a také špatně čitelných. Dva sloupce zde však přinášejí malý latinsko-český slovníček pronomin a adverbii; snad bychom očekávali, že jde o pomůcku k Zupthenovu komentáři k této části Alexandrový učebnice (vv. 350–364 zájmena, adverbia v *Doctrinale* samostatně probrána nejsou), avšak není tomu tak; v komentáři nenacházíme žádný speciální výklad těchto výrazů, mnohé z nich se v Alexandrově textu ani u Zupthena nečtou vůbec, podklad ke slovníčku neskýtají ani interlineární glosy.

Přepis²² slovníčku z titulního listu (česká novogotická kurzíva):

Sequitur de pronomine:

Egomet – já sám

Tutemet – ty sám

Suimet – jeho samého

Illic – onde

Istic – tuto

Illicine – onde li

Hoccine – toto li

Ubboccine – o toto li

²¹ O „Glosa notabilis“ Gerharda von Zupthen jako o nejrozšířenějším komentáři k „Doctrinale“ informuje D. REICHLING (1893: LXIV) a ukazuje, že se tato glosa obvykle (stejně jako v případě našeho prvotisku) vztahuje pouze k první a druhé části Alexandrový učebnice, zatímco pro část třetí a čtvrtou navazuje komentář zvaný „Commmentum valde utile“.

²² Čtení latinských i staročeských výrazů slovníčku stejně jako marginálií, popř. dalších přípisků k textu *Doctrinale* a jeho glosy (níže) jsem konzultovala s dr. Daliborem Havlem, transkripci českých slov (transliteraci jsme pro tento případ jednomyslně nepovažovali za náležitou) laskavě pořídila prof. dr. Jana Pleskalová. Oběma jsem zavázána díkem. (Pokud některé výrazy označuji otazníkem, zůstaly nejasné i po těchto konzultacích.)

Idem – tenž
 Quisquis – ktožktož
 Quispiam – ktosi
 Quisquam – kto li
 Aliquis – někto

Sequitur de adverbio:

Haut – několi
 Neque – ani
 Quin – to li
 En – na
 Utinam – by (?)
 Ecce – aj aj
 Si (?) – bych
 Eya – aniž
 Aya – nuže
 Cur – proč
 Deinde – odtud
 Ceu – jakož
 Deinceps – odtavad
 Quare – který věci
 Quamobrem – pro kterou věc

Vpravo pod titulem spisu můžeme číst tři další překladové glosy, psané příbuznou, zjevně však nikoli touže, rukou:

corulus – líska
 falx – srp
 efenus – on lútý (? , čtení D. Havla), náhliv (? , čtení JN)

a nad slovníčkem (mezi titulem a slovníčkem napravo):
 eduxi corus – tancoval sem

Přípisky českými, ale i latinskými a německými je pak komentována na okrajích tištěného textu první část tohoto exempláře prvotisku *Doctrinale*. Při sledování těchto přípisků je nutno počítat s tím, že vlastně není glosován Alexandrův spis, nýbrž komentující „Glossa notabilis“, nebo i pokud se marginálie k Alexandrovu verši vztahuje, je až na výjimky umístěna na okraj Zupthenovy Glosy, nikoli přímo k danému verši. Nás budou vzhledem k užívání této učebnice v českém prostředí zajímat marginálie české. Druhá část (první adligát) a část třetí (adl. 2), která obsahuje třetí a čtvrtý díl *Doctrinale*, již české marginálie nemá, pro třetí část však o českém prostředí svědčí záševek poslední složky, proužek z jazykově české pergamenové listiny z 15. stol.

České marginální glosy u textu komentáře (*Glosa notabilis*) k prvnímu dílu *Alexandrova Doctrinale*:

za v. 54 „*Hinc tamen excipias, quae de gero vel fero formas*“ (výklad o substantivech druhé deklinace zakončených na -er), Gl. not. přináší komentář k substantivům druhé deklinace na -er, -ir, -us, -um. Jejich výčet obsahuje mj. výraz „prosper“ s německým překladem²³ „geluczlich“ přímo v textu, in marg. Tisk „prosper“, přípisek „šťastlivý“.

k v. 210 „*lodicis demes, vervecis dicere debes*“ – výklad o substantivech třetí deklinace zakončených na -x. Gl. not. uvádí nom. „lodex“, in marg. tiskem „lodex“, přípisek „húně“.

Gl. not. „vervex“, in marg. tisk „vervex“, přípisek „beránek řezaný“.

k v. 230 „*quin eciam multa per -a ponuntur quasi Greca*“ – výklad o akusativních tvarech; Gl. not. uvádí „Hectora“ a „panthera“, výjimečně přímo v textu za zněním Glosy přípisek „panter rys“.

za v. 231 „*neutra locare decet, sic nullum regula fallet*“ následuje delší pasáž Glosy, odkazující k výrazům obsaženým v předchozích verších 224–225 („*magudarim, turrim, pelvim sitimque, securim, / vim, burrim, restim, puppim tusimque, Charybdim*“) a 228 („*iris et hypocrisis sociantur eis et Erinys*“):

Gl. not. „Maguderis“, in marg. tisk „Maguderis“, přípisek „košťál zeli“.

Gl. not. „Restis ein seyl“ in marg. tisk „Restis“, přípisek „povraz“.

Gl. not. „Iris ein regenbogen“, in marg. tisk „Iris“, přípisek „duha“.

za v. 386 „*Dindyma, pileus, Ismara, Gargarus his sociamus*“ (o heteroklitech) Gl. not. dodává dlouhý výčet dalších slov, začínající výkladem výrazů „pascua“ a „pabula“. K „zizania, unkraut“ je in marg. tisk „zyzania“, přípisek „koukolík“.

Gl. not. „amigdolus“, opakováno in marg., přípisek „mandel“.

Gl. not. „epulum“, opakováno in marg., přípisek „krmě“.

k v. 439 „*lens, lendis capiti, lens lentis convenit ori*“ (o heteroklitech) in marg. přípisek „hnida“.

za v. 457 „*prorsus femineum datur ad morem feminarum*“ (o heteroklitech) Gl. not.: „*Item hec nomina es, far, os, oris supra exposita sunt*“: nad „es“ interlineárně „mosaz“, in marg. ruční přípisek „es“, nad ním „mosaz“.

k v. 565 „*- il dabit hoc, demas hic et hec vigil, et pugil, et mas*“ (o jmenném rodu) in marg. ruční přípisek lat. i česky „pugiles, rekové“.

²³ Pokud německý ekvivalent neuvádím, glosa jej nemá.

za v. 679 „*hic ut hec forceps et adeps, sed dicitur hic seps*“ (o jmenném rodu), Gl. not. zde dodává další příklady: „*manceps, anceps, municeps*“ aj. „*Municeps*“ opakováno in marg., přípisek „**bérce darův**“.

U tohoto verše končí české glosy. Vzápětí pak od verše 694 přechází Alexandrovo *Doctrinale* k výkladu o slovesných konjugacích, je tedy patrné, že se český glosátor textu, snad student, nedostal dál než k substantivům.²⁴ Jediný další český přípisek najdeme

k v. 709 „*hoc sine prebet -vi, tamen reperitur et -avi*“ (o perfektním kmeni), Gl. not. uvádí mj. sloveso „*discordo*“; bez opakování tiskem nebo ručním přípisem in marg. čteme „**hádkovati**“.

Dalším důležitým svědectvím o užívání Alexandrovy učebnice v českém prostředí je, jak už bylo řečeno, kodex pražské univerzitní knihovny V G 16. Je popsán v Truhlářově katalogu pod č. 968 na s. 402–403; autora katalogu tento rukopis během práce na tomto díle zaujal, věnoval mu tedy stručnou zprávu v rámci svých Paběrků z rukopisů klementinských, a to pod č. XV. s podtitulem „Rejskova učebnice na škole Týnské z r. 1476“.²⁵ O tomto sborníku gramatických textů se pak zmínila Emma Urbánková jako o dokladu skutečnosti, že se na pražských školách ještě na konci 15. stol., kdy již v Čechách začíná působit řada humanistických vzdělanců, užívá starších gramatických sborníků. Jeden takový, říká Urbánková, „se nám zachoval s vlastnoručním přípisem Matěje Rejska z r. 1476 (MS V G 16), tehdy bakaláře v týnské škole pražské.“²⁶ Plný text sborníku je zpřístupněn v digitální podobě a celý rukopis je velmi důkladně kodikologicky popsán ve virtuálním badatelském prostředí programu Národní knihovny v Praze, v tzv. Manuscriptoriu. Nevíme dosud, zda zde Rejsk vytvořil komentář vlastní, nebo zda sem přepsal některý ze starších textů tohoto druhu. Podle Reichlinga²⁷ byla již ve 13. století a pak na počátku století následujícího hojně rozšířena glosa s incipitem „*Admirantes quondam philosophi*“, od počátku 14. století se setkáme s glosou s incipitem „*Testante philosopho in primo Metaphysices omnis homo desiderio naturali habitum scientiae concupiscit*“. Alexandrův editor dále uvádí řadu komentářů s ojedinělými výskyty, mezi nimi i komentář pražského mistra Tibina (Dybina) ke třetí části *Doctrinale*, který nachází dvakrát, a to v knihovnách klášterů v Sankt Gallen a v Melku; pokud smíme počítat s Dybinovým, pražským působením, měli bychom před sebou další spojenci Alexandra de Villa

²⁴ Dále nacházíme jako ruční přípisky u textu, nejčastěji marginálně, ještě několik latinských velmi stručných vysvětlivek, pak již jen jednotlivá latinská slova, která většinou pouze sledují běh textu učebnice nebo glosy. Poslední takovýto přípisek je u verše 844 („*dat tendo tensum, tum quedam compositorum*“ – výklad o slovesech třetí konjugace) – „*ostentum*“.

²⁵ *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 1899, 8, 288–289.

²⁶ URBÁNKOVÁ, EMMA. 1957. *Rukopisy a vzácné tisky pražské Univerzitní knihovny*. Praha: SPN, 44.

²⁷ E. URBÁNKOVÁ (1957: LXII–LXIII).

Dei s Čechami. Dále pak komentář Helmholda, označeného rovněž jako rovněž pražský mistr. Reichling zde závěrem s odkazem na svůj zevrubný Index bibliographicus (s. CCXCI nn.) konstatuje: „Ausser diese ist noch eine grosse Anzahl vom Commentaren aus dem 13. bis 15. Jahrhundert erhalten, deren Herkunft und Verfasser sich nicht nachweisen lassen.“ Můžeme tedy Rejskův komentář řadit k těmto dosud nezjištěným anonymům, je však možné, což lze zjistit pouze na základě přepisu jeho textu, že si posloužil některým z četných rukopisných komentářů, které vznikly do roku 1476 (tiskem bylo *Doctrinale* do té doby vydáno sedmkrát a jen jeden z těchto prvotisků, benátský, má glosu, „Gl. Ladaviani“²⁸).

Na české a moravské literární scéně se od konce desátého století objevují domácí díla inspirovaná a ovlivněná západoevropskou kulturní produkcí (hagiografie, historiografie), přejímky, fragmentární pokusy o překlad, zápisy antických, patristických i pozdějších výtvorů západního písemnictví, od 14. století nejprve latinské parafráze a poté celistvé překlady nebo česká zpracování latinských autorů i anonymních spisů. Celá naše starší literatura, česká i latinská, vykazují jednoznačnou vazbu na svět latinského evropského křesťanstva. Je snad zbytečné upozorňovat na západní, latinský, charakter českého myšlení – v teologii, ve filozofii, v encyklopedice veškerých, i speciálních, vědních odvětví. Školská praxe, ať co do náplně výuky (septem artes) tak co do jejích forem, organizace škol, způsobu vyučování i používání učebnic obvyklých v západní Evropě, svědčí o témže. K těmto svědectvím mohou patřit i naše doklady školského užívání gramatické učebnice *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei v českých zemích.

BIBLIOGRAFIE

- DOKOUPIL VLADISLAV. 1970. *Soupis prvotisků z Universitní knihovny v Brně*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- FEJFALIK, JULIUS. 1861. *Studien zur Geschichte der altböhmischen Literatur V*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, č. 24, č. 27.
- GLAUCHE, GÜNTHER. 1971. *Schullektüre im Mittelalter*. München: Arbo-Gesellschaft.
- GLEI, REINHOLD V. 2005. „Alexander de Villa Dei.“ In AX, WOLFRAM [ED.]. *Lateinische Lehrer Europas. Fünfzehn Portraits von Varro bis Erasmus von Rotterdam*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau.
- KIVISTÖ, SARI. 2002. *Creating Anti-Eloquence. Epistulae obscurorum virorum and the Humanist Polemics on Style*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- KOPECKÝ, MILAN. 1983. *Zbav mne mé tesknosti*. Brno: Blok.
- Latinská mluvnice, kterou ku potřebě žáků zvláště nižších a středních tříd gymnasijských sepsal JOSEF KOŘÍNEK, c. k. gymnasijský profesor v Jindřichově Hradci*. Praha: I. L. Kober, ⁵1890 (1. vyd. 1873).
- LEHMANN, PAUL. 1963². *Die Parodie im Mittelalter*. Stuttgart: Hiersemann.
- REICHLING, DIETRICH [ED.]. 1893. *Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei. Kritisch-exegetische Ausgabe. Mit Einleitung, Verzeichnis der Handschriften und Drucke nebst Registern*. Monumenta Germaniae Paedagogica, Band XII. Berlin: Hofmann.

²⁸ E. URBÁNKOVÁ (1957: CLXXII).

- TRUHLÁŘ, JOSEF. 1905–6. *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c.r. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur*. Pragae: Regia societas scientiarum Bohemica.
- TRUHLÁŘ, JOSEF. 1899. „Paběrky z rukopisů klementinských, č. XV. Rejskova učebnice na škole Týnské z r. 1476.“ *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 8, 288–289.
- URBÁNKOVÁ, EMMA. 1957. *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*. Praha: SPN.
- VILIKOVSKÝ, JAN. 1932. *Latinská poezie žakovská v Čechách*. Bratislava: Filozofická fakulta University Komenského.
- ZEMEK, METODĚJ. 1971. „Lichtenštejnové na Mikulově.“ In RICHTER, VÁCLAV – KRSEK, IVO – STEHLÍK, MILOŠ – ZEMEK, METODĚJ [EDS.]. *Mikulov*. Brno: Blok.

SUMMARIUM

In documentis pluribus, quibus probari potest litteras cultusque Bohemiae aetate medii aevi in orbe Latino occidentali locum habuisse, animadvertimus opus ad usum scholarum grammaticam Latinam explicans „Doctrinale“ intitulatum, cuius auctor Alexander de Villa Dei (1160/70 – cca 1240) est, observantes voces Bohemicas singulas, sententias breves necnon adnotationes varias, quae in editione (incunabula ita dicta, GW 1078) „Doctrinalis“ anno 1497 Norimbergae apud Antonium Koberger typis excusa, Brunae in Bibliotheca terrae Moraviae asservata, occurrunt. Adnotationes illae, plerumque in marginibus diversorum foliorum, non immediate textum „Doctrinalis“ ipsum, verum creberrime Gerardi Zupthaniensis Coloniensis expositionem (1488) attinent, cui nomen „Glossae notabili“ fuit.

